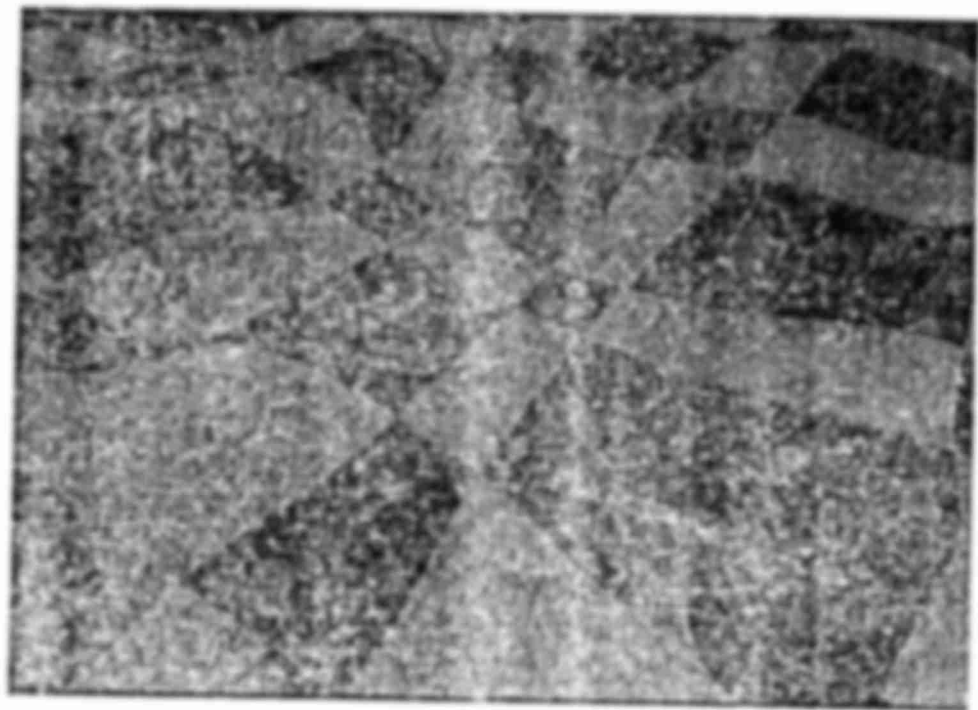

Metodické centrum
BANSKÁ BYSTRICA

JERONÝM KLIMEŠ
SYMBIOTICKÝ DUALIZMUS
A SÚČASNÁ PSYCHOLÓGIA

1996

Jeroným Klimeš
Symbiotický dualizmus a súčasná psychológia

1996

ISBN 80-8041517-4

© Mgr. Jeroným Klimeš

1. ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Nie každá veda sa môže pýšiť tak dlhou históriou ako psychológia, ktorá vyrástla zo svojich filozofických počiatkov do experimentálnej podoby. Tento celkom zákonitý proces so sebou prináša, tak ako všetko, niečo dobré i niečo zlé.

Tak ako sa vedy oddeľujú od pôvodného filozofického základu a stále viac a viac sa vetvia na ďalšie viac špecializované odbory, tým na jednej strane vieme o mnoho viac o jednotlivých čiastočných faktoch a tým zároveň strácame prehľad o vzájomnom prepojení týchto faktov do jedného zmysluplného celku.

Každý špeciálny odbor si vymedzí úzko svoj predmet skúmania a viacmenej sa nestará o to, či je pokryté celé spektrum otázok, na ktoré chcela odpovedať pôvodná filozofia, ešte nerozdobená na jednotlivé dielčie vedy.

Jednou z týchto otázok, ktoré trápili ešte nerozdelenú filozofiu, bol vzťah medzi mysl'ou a telom, dnes tzv. psychofyzický problém (ďalej iba PFP). Moderní psychológovia sa od tohto problému, až na výnimky, dištancujú. Je však otázkou, ktorá z vied, ktoré vzišli z pôvodnej filozofie, by mala prevziať zodpovednosť za riešenie tohto problému. Mala by to byť veda, ktorá je exaktná. Myslím si, že očakávať riešenie od tých, ktorých dnes označujeme slovom filozof, je mierne povedané naivné.

Čo si môžeme sľubovať od riešenia tohto problému? V dnešnej dobe sa rozmáhajú parapsychologické až okultistické názory ako huby po daždi. Veda, ktorá sa úzkostlivo drží iba svojich tradičných, dobre vyjazdených koľají, stráca kredit u ľudí, lebo tým že odmieta riešiť problémy, ktoré sú ľudom vlastné a ktoré ich trápia, sa stáva postupne bezcennou. Niektorá zo špeciálnych vied musí riešiť otázku posmrtného života, niektorá špeciálna veda sa musí zaoberať dôkazom Božej existencie, existenciou telepatie a inými problémami.

Psychofyzický problém bol, je a zostane vo sfére skúmania psychológie, i keď nie každý jednotlivý psychológ sa ním musí zaoberať. Cieľom tejto práce nie je tento problém vyriešiť, ale naň iba poukázať a ukázať jednu z možných ciest jeho riešenia.

Pri výklade však nechcem postupovať od dokázaných faktov k záveru, ale postup obrátiť, tj. preskúmať to, čo má byť dokázané, bez toho, aby som robil vlastný dôkaz. Aj v predikátovej logike totiž existuje možnosť pri dokazovaní nejakého záveru postupovať nielen od premís k záveru, ale uskutočniť i tzv. diskusiu záveru, čo je de facto rozbor toho, čo má byť dokázané¹. Týmto rozborom sa často dôkaz tak zjednoduší, že je potom až triviálny. Táto práca si teda kladie za cieľ uskutočniť akúsi diskusiu PFP.

---

¹ Příklad: Ak máme dokázať z premís P záver $A \rightarrow (B \& C)$, potom nám stačí dokázať, že z P a A vyplýva $B \& C$. Toto sa dá potom rozdeliť na dva oddelené dôkazy. Najprv z P, A dokázať B a potom C, čo je o mnoho jednoduchšie než dôkaz počiatkovej formule.

2. NIEKOĽKO POZNÁMOK K PRINCÍPOM VEDY

K. B. Madsen (1979) popisuje tri vrstvy vedeckej teórie:

- deskriptívna, popisná,
- hypotetická, explanačná,
- metateoretická, tzv. metastratum.

Inými slovami vedecká teória, či veda, sama má dve úlohy: 1) popisovať pozorované javy, vytvárať nové termíny a upresňovať význam slov pre popis pozorovaného. 2) Tieto javy zjednocovať do modelu či deduktívneho systému, ktorý umožňuje predikovať výsledky experimentov i praktických aplikácií. Tento model vychádza z obmedzeného počtu predpokladov, z ktorých je možné všetko ostatné odvodiť. V tejto možnosti odvodzovať viac javov z mála predpokladov, spočíva i vysvetľujúci (explanačný) charakter každého modelu. Pri tejto práci vychádza každý vedec či daná škola z určitých, často nevyslovených, epistemologických, ontologických či metodologických východísk, ktoré sú obsahom metastrata.

Málokedy sa zdôrazňuje, že pri prijímaní či odmietaní nejakej teórie sa berie ohľad práve na množstvo a druh prijatých predpokladov. Prednosť má to vysvetlenie, ktoré dané fakty vysvetlí s použitím najmenšieho počtu predpokladov. Popretie tejto zásady vedie k absurdným záverom.

Napríklad sa pýtame, za akých okolností vidíme paru okolo svojich úst, a máme niekoľko teórií: Všetky sa zhodnú, že to závisí od teploty okolia, ale to nie je všetko. Pri určitej teplote (6°C) niekedy vidíme paru a niekedy nie. Prečo? Názorov môže byť viac: iba keď nefúka vietor, iba keď sú na oblohe mraky, iba keď je vonku panáčik, iba keď barometer klesá ap. Môžu existovať aj divoké predstavy: iba keď nie je Venuša v konjunkcii s Jupiterom a iné astrologické či magické povery. Tu ale zvíťazí tá teória, ktorá tento fakt vysvetlí jednoduchším predpokladom.

My náhodou vieme, že to závisí od relatívnej vlhkosti vzduchu, takže najbližšie pravde bola tá teória, ktorá hľadala súvislosť s panáčikom, lebo to je jednoduchý hydrometer. Takže pri vysvetlení tohto fyzikálneho javu dáme prednosť² tej teórii, ktorá tento fakt vysvetlí iba dvoma predpokladmi, teplotou a relatívnou vlhkosťou vzduchu, pred tou, ktorá tiež uznáva teplotu a vlhkosť, ale pridáva ešte iný nadbytočný predpoklad.

Presnejšie vymedzenie predpokladu má prednosť pred viac neurčitým. Predpoklad môže znieť: Objavenie sa pary závisí od teploty vzduchu a od:

- a) relatívnej vlhkosti vzduchu,
- b) vlhkosti vzduchu,
- c) toho, či je vonku panáčik,

---

² Doslova hovoríme, že tá teória má pravdu.

d) toho, či sú otvorené borovicové šišky,

e) toho, či pomaly schne bielizeň.

Všetky tieto vyjadrenia sú celkom pravdivé, ale ich miera presnosti klesá. Preto dáme prednosť teórii, ktorá vyjadruje predpoklady najpresnejšie.

Kedy hľadáme novú teóriu? Keď objavíme fakt, ktorý nie je vysvetliteľný starou teóriou. Potom musíme k starej teórii pridať nový predpoklad, pomocou ktorého vysvetlíme pozorované fakty. Druhou možnosťou je upresniť stare predpoklady. Namiesto menej presného predpokladu bližšie neurčenej vlhkosti vzduchu objavíme relatívnu vlhkosť vzduchu. Toto postupné spresňovanie predpokladov býva ťažšie, ako iba zavedenie nového predpokladu.

Skôr, ako zrealizujeme tieto úvahy na PFP, ukážme si ich rôzne riešenia.

3. DELENIE RÔZNYCH RIEŠENÍ PSYCHOFYZICKÉHO PROBLÉMU

Toto delenie prehľadne a celkom prijateľne popisuje K.B. Madsen (1979). Rozličné teórie psychofyzického problému možno rozdeliť na dve hlavné skupiny:

1. **Dualistické teórie.** Tie obsahujú v explanačiách hmotný a nehmotný princíp. Podľa vzťahu medzi týmito princípmi môžeme deliť dualistické teórie na:

- **Interakčné,** v ktorých sa hmotný a nehmotný princíp navzájom ovplyvňujú. Zástancami boli Plátón, Descartes a celá kresťanská tradícia.

- **Paralelné,** v ktorých oba princípy pôsobia nezávisle. V psychologicko-pragmatickom poňatí sa to chápe tak, že psychické a fyziologické (mozgové) procesy prebiehajú paralelne. Predstaviteľom je Leibniz, z psychológov Wundt a u nás Krejčí.

2. **Monistické teórie.** Tie hlásajú, že buď existuje len jeden princíp a prejav toho druhého sa potom vysvetľujú iba ako akýsi epifenomén toho prvého, alebo, že jeden princíp je príčinou toho druhého. Monizmus je deliteľný na:

- **Spiritualizmus,** ktorý prehlasuje, že všetky javy sveta sa dajú redukovať na javy psychické. Zastáncom tejto predstavy bol George Berkeley.

- **Materializmus,** je opak, tj. prevádzanie všetkých psychických i fyziologických javov na hmotný základ.

- **Neutrálny monizmus** oddeľuje otázku duševného a telesného od pojmov hmoty a ducha. Hľadá druh reality, ktorá sa za rôznych okolností prejavuje raz ako hmota a inokedy ako myseľ (duša). Ako príklad tu môžeme uviesť Spinozov panteizmus, z citovanej literatúry Henry P. Stappa.

- **Nevyhranený monizmus** túto otázku vo svojich vysvetleniach ignoruje, alebo jej riešenie nepožaduje k vysvetleniu skumaných problémov.

Monizmus i dualizmus je nutné deliť na *psychologický*, tzn. či v človeku príp. i v zvieratách existuje hmotné telo s nehmotnou dušou a na *kozmozologický*, tzn. či existuje hmota a nehmotný Boh, bez toho, aby jeden bol príčinou druhého. Kresťanstvo napríklad zastáva dualizmus v psychike človeka a monizmus v psychike zvierat a v kozmológii. My tu samozrejme zostaneme na úrovni psychologického dualizmu či monizmu.

K.B. Madsen (1979) uvádza, že v dejinách modernej psychológie sa uplatnili len tri verzie:

- dualizmus prevažne paralelný,
- materializmus,
- neutrálny či nevyhranený monizmus.

4. PSYCHOFYZICKÝ PROBLÉM V EXPLANAČNEJ VRSTVE

K. B. Madsen (1979) zarad'uje psychofyzický problém do metastrata, a už sa nezaobera tým, ako sa stáva, alebo ako prechádza jeden predpoklad z metastrata do explanačnej vrstvy. Hranica medzi modelom a meta-teóriou je nejasná. Zrejme záleží na autorovi, ako zreteľne vyznačí tento prechod, ako jasne a výslovne uvedie všetky predpoklady, ktoré používa vo svojich vysvetleniach. Čo sa mlčky predpokladá, býva často zarad'ované do metateórie.

Každý psychológ, ktorý sa zaoberá nejakým partikulárnym problémom, používa nejakú teóriu na vysvetlenie javov. Pre popísanie a vysvetlenie ním pozorovaných faktov spravidla nepotrebuje predpokladať určité riešenie PFP. Preto je správne a žiadúce, aby zotrúval na neutrálnej pôde³ a nepridával k vysvetleniu nové nadbytočné predpoklady.

Predpokladať existenciu nehmotnej, nesmrteľnej duše je v manželskom poradenstve nadbytočné, rovnako ako v praktickej neurológii či všeobecne v psychiatrii. Dokonca i pastorálna psychológia sa môže zaoberať bez potreby predpokladu skutočnej existencie Boha či nesmrteľnej duše. Pre jej potreby je dostatočné, keď predpokladá, že dotýčny v skutočnú existenciu Boha či duše verí. Rovnako ako paru z úst sme schopní vysvetliť bez toho, aby sme naviac museli predpokladať aj akúsi zimnú vílu, ktorá v zimných mesiacoch čarovne pôsobí⁴ spolu s fyzikálnymi zákonmi.

³ K.B. Madsen (1979) používa vyššie zmienený termín neutrálny monizmus, ktorý sa hodí na Spinozu, lebo on postuloval jeden princíp, ktorý bol nevyhranený vzhľadom k definícii hmoty a ducha. V prípadoch, kedy táto otázka vôbec neprichádza na pretras, môžeme hovoriť o monizme len v prenesenom zmysle slova.

⁴ Veriaci majú často tendenciu používať obrat, že sa stalo niečo z Božej vôle či dopustenia. Táto veta však v náboženskej terminológii neznamená nič iného než, že sa niečo stalo, lebo z náboženského pohľadu všetko existuje alebo sa deje z Božej vôle.

aj potvrdení absolútnosť morálky. Vzťah pojmov ku vnemom bol definovaný už zmieneným rozpačtovaním, napr. keď človek svojimi zmyslami uvidí konkrétny kruh, rozum sa rozpačťá (vzťah b) na ideu kruhu, ktorý vnímal pred vstupom do tela. Vzťah sveta ideí k hmotnému svetu (úsečka a) si možno zjednodušene predstaviť tak, že hmotná vec je akoby zložená na, priesečník mnohých ideí. Napríklad tento pohár je výsledkom pôsobenia idey sklenenosti, kruhovosti, čísla 5 ako priemeru, čísla 10 ako výšky atď.

Ako vidieť, bola to pomerne dokonalá teória, ktorá vysvetľovala mnoho problémov. Preto bola tiež žrúva vo filozofii mnoho storočí, v rôznych variáciách prakticky až do súčasnosti (existuje smer matematickej logiky, ktorý sa nazýva platonizmus.) Mala však svoje nedostatky, predovšetkým v špekulatívnom zavedení celého nového sveta ideí a ďalej v antagonistickom vzťahu medzi telom a dušou, tzn. že človek je vnútorne rozpolený.

5.1. Abstrakcia

Toto Platónovo poňatie spochybnil Aristoteles tým, že zaviedol pojem abstrakcie. Prehlásil, že svet ideí nie je nutné zaviesť, pretože človek získava všeobecné pojmy tak, že porovná niekoľko podobných vecí a spoločnú vlastnosť z nich akoby vytiahne, abstrahuje (z latinského abstraho - ťahať von).

Tým sa ukázalo zavedenie sveta ideí ako zbytočný krok a mohol sa zrušiť. Ďalšou výhodou bolo poukázanie na to, že rozumová duša potrebuje telo, takže je medzi nimi akási, povedané modernou terminológiou, symbióza.

Poňatie abstrakcie v Aristotelovom zmysle sa udržalo po celý stredovek až do dnes. Aristoteles však tiež považoval rozumové schopnosti človeka za také jedinečné a také zreteľné odlišené od zmyslových, že rozumovú dušu považoval za nie-hmotnú a teda za nie-smrteľnú, aj keď presný vzťah medzi rozumovou dušou a telom pred a po živote človeka nepopísal.

6. ZISKY A STRATY DUALIZMU

Platónova podoba dualizmu rieši tieto otázky:

- Dokazuje posmrtný život.
- Potvrďuje morálny poriadok.
- Je dokazovaný a sám vysvetľuje rozdiel medzi rozumovým a zmyslovým poznaním a žiadostivosťou.

Medzi ďalšie zisky možno zahrnúť všetky možné explanácie, ktoré môžeme novou premisou získať. To znamená model pre vysvetlenie telepatie, telekinézy, mimozmyslového vnímania.

Stratou je zavedenie novej premisy, ktorá je navyiac veľmi neurčitá: Ako uchopíme túto dušu, ako si ju predstavíme, kde zoberieme kritéria, aby sme jej činnosť odlišili od činnosti iných schopností atď. Táto strata je veľmi citelná, takže niet divu, že o zavedenie takéhoto hmlistého predpokladu do psychológie väčšina seriózne uvažujúcich vedcov nestojí.

To, čo ich dráždi už a priori, je samotné slovo duša. Ukážme si, že tento termín v podobe, v akej ho definoval Aristoteles, nie je pre psychológiu nijako nebezpečný, ale že v podstate nerieši psychofyzický problém. Preto sa musíme zamerať na ďalší problémový pojem a to na pojem hmoty.

7. DEFINÍCIA DUŠE

Už klasická a zrejme najlepšia definícia duše pochádza od Aristotela, z jeho spisu O duši, ktorý u nás vyšiel v českom preklade (1984). Táto definícia hovorí, že **duša je princíp života**. Túto definíciu prevzal i tomizmus.

Aby sme definícii rozumeli, predstavme si príklad: Máme dve zrníčka. Obe zasadíme, jedno vyklíči, druhé nie. Je teda medzi nimi určitý rozdiel. Tento rozdiel je život. Aristoteles sa pýta, odkiaľ tento život pochádza. Rozdiely vo farbe, tvrdosti ap. zjavne nehrajú rolu. Musí teda byť akýsi vnútorný, na prvý pohľad nie jasný zdroj, pôvod či princíp (z gréckeho počiatok) života. Tento princíp sa potom nazýva duša. Toto hľadanie princípu je de facto snaha po redukcii predpokladu, presne tak, ako sme si to ukázali v kapitole 2.

Vidíme, že Aristotelov pojem duše je síce exaktný, ale vzťahuje sa nielen k psychickému životu, ale k životu vôbec. To znamená, že dnes zahŕňa nielen celú biológiu, ako vedu o živom a novodobú psychológiu, ako vedu o prežívaní či správaní, ale i odvodené vedy, ako je histológia, genetika ap.

Z tejto definície ani náznakom nevyplyva, že by mala duša byť niečo nehmotné, niečo prísne oddelené od tela. Podľa tejto definície môžeme povedať, že duša (zdroj života) spočíva v štruktúre DNA, lebo tá je počiatočným dôvodom, prečo táto rastlina začne kličiť a formovať listy do určitého tvaru a nie iného.

Všimnime si jednu zaujímavú skutočnosť. Aj keď Aristoteles vychádzal len z introspekcie a nepoužíval žiadne experimentálne metódy, jeho teória živého a následne i duše vychádza z celkom neintrospektívnych základov. Spočiatku jeho psychológia pripomína behaviorizmus a k pojmom, ktoré dnes považujeme za introspektívne, dospieva až neskôr. Napriek tomu sa nesnaží ich definovať pomocou introspektívnych pojmov, ako je dnes zvykom⁵.

---

⁵ Napríklad ako behaviorizmus vychádzal z reakcie organizmu, tak aristotelizmus pri definovaní vôle vychádza z činnosti organizmu: "Vôľa je to, čím jednajúci koná." Primárna je teda akási činnosť organizmu, z nej vyplýva, že organizmus má schopnosť činiť, tzn. v skor-

Pre Aristotela nie je primárne prežívanie či vedomie/nevedomie, ale poznávanie, ktoré definuje ako určité prijímanie tvarov, t.j. zase pojem, ktorý nie je introspektívne vybudovaný. A takto by sme mohli pokračovať dlho. Aristotelova teória nám môže byť vzorom, ako budovať psychologické teórie. Myslím si, že jeho teória je dnes tak málo prijímaná nie preto, že by bola príliš subjektivizujúca, ale naopak, že je pre dnešných psychológov príliš objektivizujúca.

Z uvedeného vyplýva, že nami riešený problém nespočíva v tom, ako si definujeme dušu, ale skôr v tom, aký vzťah budeme klásť medzi pojmy duša a hmota, duch či v aristotelovskom poňatí tvar. Celý psychofyzický problém nie je konfliktom medzi pojmami duša a telo, či duša a fyziológia, ale v hľadaní akejsi *nehmotnej* duše, ktorá má byť v protiklade k hmotnému telu.

8. TRI DEFINÍCIE HMOTY

Najväčšou prekážkou pri úvahách o psychofyzickom probléme teda nie je pojem duša, ale jeho vzťah k pojmu hmota. Pri týchto úvahách sa ani psychológ nemôže vyhnúť tomu, aby explicitne nevyjadril, čo rozumie hmotou, ako si eventuálne môžeme predstaviť niečo nehmotné. Nasledujúce tri definície sú variácie na Aristotelov pojem látky a tvaru. Uvádzam ich viac, aby bolo jasné, že neexistuje žiadna apriórna definícia, ktorá by bola ako jediná správna. Všeobecnú predstavu hmoty je možné vystihnúť viacerými rozdielnymi definíciami a v konkrétnej situácii voliť tú, ktorá je pre daný prípad najpriateľnejšia.

8.1. Hmota ako nezmeniteľná časť veci

Ak modelujeme niečo z hliny, potom to, čo sa mení je tvar, a to, čo zostáva je hlina čiže látka. Pri každej zmene telesa môžeme totiž vymedziť dve pomyselné časti: Tú, ktorá sa zmenila a tú, ktorá sa nezmenila.

Existujú celky, ktorých časti môžu existovať aj oddelene. U oddeliteľných častí by bolo nezmyselné tvrdiť, že tvar je to, čo sa zmenilo a látka je to, čo zostalo nezmenené. My musíme hľadať také časti vecí, ktoré sú fyzicky neoddeliteľné, ale napriek tomu sme schopní ich odlíšiť rozumom na časť modifikovanú a nemodifikovanú.

Pretože zmena telesa môže byť rôzneho rozsahu, bude aj hranica medzi látkou a tvarom pohyblivá a rôzna pre každú jednotlivú zmenu. Ak robí stolár zo stromu stôl, je zrejme, že látkou pri tejto zmene je drevo. Ak však rovnaký strom spálime na popol, potom sa opäť niečo zmenilo a niečo zostalo, ale to, čo zostalo nezmenené je teraz na atomickej úrovni.

šej formulácii, že má mohutnosť vôle (resp. žiadostivosť - podľa toho, na akej úrovni sa pohybuje). Pre porovnanie F. Krejčí, ktorý je tiež paralelistom, píše: "Zložité duševné javy, ktoré súvisia so snahovou stránkou človeka, nazývame javy voľné." Čo je to snaha? To je iné slovo pre žiadosť, tzn. dva úplne subjektivistické termíny, ktoré sa navzájom tautologicky vysvetľujú.

Táto pohyblivá hranica prirodzene končí maximálnou možnou zmenou. Môžeme teda vec rozdeliť na to, čo je všeobecne zmeniteľné, to označíme podľa definície za celkový tvar, a to, čo je všeobecne nezmeniteľné, to je potom podľa definície hmota (prvá látka podľa terminológie Aristotela).

Tvar 1	Látka 1 ← hranica medzi L a T, pri zmene 1
Tvar 2 hranica medzi L a T, pri zmene 2 →	Látka 2
Tvar - pri maximálnej možnej zmene	Hmota - to, čo nemôže byť zmenené

Obrázok 2 - Pohyblivá hranica medzi látkou a tvarom

Legenda: Tri obdĺžniky predstavujú trikrát jeden predmet, v troch rôznych premenách. Pri každej zmene je hranica medzi látkou (L) a tvarom (T) posunutá.

Z pohľadu jadrovej fyziky je prakticky každá známa častica anihilovateľná či modifikovateľná. Jediné, čo zostáva nezmenené je pomer medzi hmotou a energiou podľa známeho Einsteinovho vzorca. Môžeme teda chápať zákon o zachovaní hmoty/energie, ako zákon, ktorý postuluje existenciu hmoty podľa našej definície, lebo hovorí, že to je to, čo nemôže byť pri akejkol'vek zmene telesa pozmenené.

Čo môžeme podľa tejto definície označiť za nehmotné? Zrejme to, čo nemôžeme rozdeliť na látku a tvar, teda to, čo nemá atribút vonkajšej modifikovateľnosti. Nehmotná duša je teda všeobecne nejakým činiteľom, ktorý nie je vonkajšou príčinou modifikovateľný, teda sa nemôže ani rozpadnúť ani zomrieť, lebo smrť je určitý rozpad.

8.2. Atomistická aplikácia

Štruktúru nejakých častí (častíc) môžeme chápať ako neoddeliteľnú časť celku. Nemôže existovať štruktúra bez častí, dané časti majú vždy nejakú štruktúru, aj keď chaotickú. Pokiaľ sa mení iba štruktúra a časti samotné zostávajú nezmenené, môžeme podľa hore uvedenej definície povedať, že pri týchto zmenách je štruktúra tvarom a časti sú látkou.

Pomocou tejto aplikácie si môžeme predstaviť, že dušu u rastlín a zvierat predstavuje práve táto štruktúra najmenších častíc (tzn. nielen atómov). Táto štruktúra je zničiteľná, teda ani tento druh duše nie je nesmrteľný alebo nehmotný. Pôsobenie nehmotnej duše by sa prejavovalo v pôsobení na túto štruktúru.

8.3. Tvar ako uskutočnenie

Pre psychologické aplikácie by sme si možno vystačili s hore uvedenými definíciami, ale pre úplnosť sa pokúsím načrtnúť poňatie, ktoré je bližšie terminológii Aristotela, ktoré je viac abstraktné a vhodné skôr pre myslenie v oblasti kvantovej fyziky, ktorá operuje s možnými stavmi častíc a postuluje pravdepodobnostný charakter reality.

Aristoteles tvrdí, že hmota je iba možnosť a tvar, že je uskutočnenie. To, čo je možné, ešte aktuálne neexistuje a kto vie, či niekedy existovať bude. Z kusu hlíny môžeme vymodelovať najrôznejšie veci, ale len jediná vec, totiž ten kus hlíny, existuje teraz. Teda všetky možné tvary a podoby, ktoré nejaká vec môže nadobudnúť alebo kedysi mala, sú jej hmotou či látkou. A jej prítomná existencia, t.j. jedno z mnohých uskutočnení je jej tvar⁶.

Pre makroskopické úvahy je trochu divoká predstava, že látkou sochy sú všetky jej možné minulé a budúce podoby, ale, ako som povedal, pre kvantového fyzika, ktorý neustále pracuje s pravdepodobnosťami rôznych energetických hladín, to nemusí byť nič šokujúceho. Pre psychológa je dôležitý iba postreh, že i tu je atribútom hmotného to, že vec sa môže v budúcnosti pôsobením vonkajšej príčiny zmeniť v niečo iné. Teda atribútom nehmotnej duše by bolo, že sa naopak pôsobením vonkajšej príčiny nemôže zmeniť v niečo odlišného⁷.

8.4. Hmota z fyzikálneho pohľadu

Kvantový fyzik Stapp (1993), ktorý vo svojej knihe zastáva pozíciu neutrálneho monizmu, keď hľadá akúsi nevyhranenú látku myseľ-hmota (mind/math), uvádza nasledujúcu definíciu hmoty: (Slovo) hmota označuje tie aspekty prírody, ktoré sú reprezentované skupinou vlastností: 1) sú lokalizovateľné na blízkych časopriestorových bodoch 2) vyvíjajú sa podľa deterministických rovníc pohybu 3) sú nositeľom energie a hybnosti. Nehmotné veci zlučuje pre ich podobnosť s kvantovými javmi, tzn. to, čo vzniká a zaniká akoby skokom, celé naraz. Tu sa opäť objavuje v inej variante nemožnosť modifikovateľnosti nehmotných vecí.

9. HĽADANIE PRIJATELNEJ PODOBY DUALIZMU

V úvode tejto práce som povedal, že sa nechcem k psychofyzickému problému bližšie od spodu, ale pokúsiť sa ho riešiť od konca, od záveru. Predstavme si, že máme akúsi nehmotnú dušu v hmotnom tele a hľadáme

⁶ Mal by som poznamenať, že Aristoteles svoje definície chápal skôr tak, že látka je niečo existujúce, čo je pripravené prijať akýkoľvek tvar. V mojej interpretácii je to len možnosť tela sa zmeniť sa v niečo iného.

⁷ Poziadavka vonkajšej príčiny je nevyhnutná, pretože je samozrejmé, že sa rozumová duša svojím spôsobom vyvíja, ale nedeje sa tak z vonkajšej príčiny, ale jej vlastnými schopnosťami.

me, aký typ dualizmu je pre nás najpriateľnejší. Vytvorme si pomyselný dualizmus, ktorý bude hľadať najpriateľnejšiu podobu svojho presvedčenia.

Podľa K. B. Madsena (1979) existujú celkom dva typy dualizmu: paralelný a interakčný, pričom dnešní psychológovia využívajú nanajvýš paralelný. Ja by som skôr vyzdvihol dva extrém, medzi ktorými sa môžeme nachádzať. Na jednej strane je to úplné splývanie predstavovanej, nehmotnej duše s telom a na druhej strane je to postavenie týchto dvoch do ostrého protikladu, alebo konštatovanie, že nemajú nič spoločného. Pre náš dualizmus sú oba tieto extrém nepriateľné.

Duša nemôže úplne splývať s telom (tzn. s hmotnou stránkou človeka), pretože potom by zmizol dôvod jej zavedenia. Musí stále existovať nejaká činnosť človeka, ktorá nie je vysvetliteľná z hmotných princípov, o ktorej musíme povedať, že pochádza z tejto nehmotnej duše.

Druhý extrém je v skutočnosti krajný paralelizmus. V tomto prípade prirodzene mizne dôvod, prečo by mala ona nehmotná duša zotrvať v tele, keď všetky jej činnosti sú ostro oddelené od hmoty.

Vidíme, že náš dualista, ak chce zostať dualistom, musí konštatovať, že medzi nehmotnou dušou a hmotným telom existuje nejaký druh výmeny, symbiózy či interakcie⁸. Je to skutočne paradoxné, ale jediná podoba dualizmu, ktorá je prijateľná, je interakčná.

Wundtov paralelizmus nie je dualizmom medzi nehmotnou dušou a hmotným telom, ale praktickým predpokladom, že sa nebudeme zaoberať vzťahom medzi psychickými a fyziologickými procesmi, ale že ich budeme preberať oddelene.

9.1. Niektoré námietky

Tento zdanlivo samozrejмый záver narazil na predstavivosť psychológov. W. James sa veľmi zaoberal touto interakciou mysli a mozgu: "Spiritualisti a asocianisti musia byť svorne "cerebralisti" do tej miery, že aspoň pripustia, že určité zvláštnosti vo fungovaní ich obľúbených princípov sú vysvetliteľné len faktom, že zákonitosti mozgu sa spoluzúčastňujú na výsledku.", ale inde "Nedokážeme si vytvoriť žiadnu pozitívnu predstavu modu operandi, ktorým vôľa či iné myšlienky ovplyvňujú mozgové molekuly." Dokonca citoval jedného "mimoriadne bystrého spisovateľa", ktorý korčil svoju úvahu: "Skúste si predstaviť, že idea biťteku zviaže dve molekuly dohromady. To je nemožné! Rovnako nemožné je si predstaviť stratu priťažlivých síl medzi dvoma molekulami."

Myslím si, že akokoľvek je taká predstava absurdná, náš dualista ju musí prijať. Musí totiž existovať spôsob, ako jeho nehmotná duša môže jednať prostredníctvom tela. Opačný prípad vedie k absurdným záverom: Rozumová, nehmotná duša vymyslí pri hre šachu geniálny ťah, ale už nie je schopná prinútiť ruku, aby posunula figúrku.

⁸) Dnes sa niekedy používa pojem duchovná kauzalita.

Daniel Dennett namieta, že prijatím názoru, že nehmotná duša fyzicky pôsobí na telo, sa porušujú zákony zachovania hmoty a energie. Myslím si, že je to naivná myšlienka, pretože všetky fyzikálne zákony sú definované pre uzavretý⁹ systém. Pokiaľ nejaká vonkajšia sila do tohto systému zasiahne, je výsledok samozrejme pozmenený. Môžeme si to ukázať na zákone zotrvačnosti (Newtonovom prvom pohybovom zákone): Telo zotrvačuje v klude, resp. priamočiarom rovnomernom pohybe, pokiaľ nie je vonkajšou silou nútené tento stav zmeniť. Touto vonkajšou silou je v našej úvahe nehmotná duša. To isté platí v prípade zákona o zachovaní energie, kde množstvo energie v systéme je konštantné, pokiaľ nie je energia z nejakého vonkajšieho zdroja pridávaná, uberaná alebo inde transformovaná. To má práve robiť nehmotná duša.

9.2. Rôzne modely interakčného dualizmu

Interakčný dualizmus leží medzi extrémami monizmu na jednej strane a prísne paralelného dualizmu na druhej strane, ako som poukázal na str. 11. Je to ale stále veľmi široká oblasť, do ktorej sa vmestia rozličné modely. Tieto modely môžu byť rôzne lákavé či prijateľné.

Bol ukázaný (str. 5) Platónov model interakčného dualizmu. Väčšiu krajnosť smerom k paralelnému dualizmu predstavuje Descartova predstava ducha v stroji, kde duša ovláda kdesi z mozgového podvesku (hypofýzy) celé telo ako z velína. Táto predstava môže byť právom neprijateľná pre väčšinu psychológov, aj keď onú dušu lokalizujeme kamkoľvek.

Prijateľnejší obraz dualizmu je nutné hľadať od Platóna na druhú stranu, tj. smerom k Aristotelovi či sv. Tomášovi Akvinskému, ktorý z Aristotela vychádza. Tento druh interakčného dualizmu môžeme nazývať symbiotickým, lebo v ňom akoby činnosť tela i rozumovej duše zrástli v akejsi symbióze jedného ťažko rozdeliteľného celku. Aj keď principiálna rozdeliteľnosť tu musí zostať, opúšťame tu pôdu dualizmu.

Monizmus	Interakčný dualizmus			Paralelný dualizmu
	Symbiotický d. Aristoteles T. Akvinský	Platónov d.	Descartov d.	

Obrázok 3 - Delenie interakčného dualizmu

⁹ Ak fyzik skúma zrážku protónu s elektrónom a súvisiace zmeny fyzikálnych veličín, uvažuje o existencii len týchto dvoch častíc, možno ešte niekoľkých definovaných síl. Ďalej predpokladá, že do tohto systému nič iné nezasahuje, alebo že je takéto prípadné pôsobenie zanedbateľné. Taký systém je teda uzavretý.

10. PROBLÉMY ZAVEDENIA DUŠE AKO NOVÉHO PREDPOKLADU

Zavedenie nového predpokladu je krok, ktorý musí vedec zvažovať veľmi obozretne. Táto zásada platí tým prísnejšie, čím presnejšia a exaktnjšia je veda, v ktorej sa pohybujeme. Mnohí logici a matematici strávili dlhé roky (ak nie životy) tým, že sa snažili zredukovať päť axióm Euklidovej geometrie na štyri. Keby to bolo možné a niekomu sa to podarilo, vydobyl by si medzi matematikmi nesmrteľnú slávu.

V menej exaktných vedách je k prijímaniu nových predpokladov väčšia tolerancia. Dokonca i v dejinách fyziky môžeme pozorovať takéto predpokladanie existencie niečoho, čo nie je zatiaľ pozorovateľné. Ukážme si ako príklad undulačnú teóriu svetla. Na sklonku minulého storočia, kedy už bolo možné merať rýchlosť svetla s dostatočnou presnosťou, sa uvažovalo o tom, čo je nositeľom (oscilátorom) svetelných vln. Pri každom makroskopicky pozorovateľnom vlnení môžeme totiž nájsť niečo, čo kmitá, aj keď je to struna alebo voda alebo niečo iné. Svetlo sa však môže šíriť vo vákuu, kde nie je nič. Tak sa predpokladalo, že existuje akési všadeprítomné oscilačné prostredie, ktoré umožňuje šírenie svetla. Toto prostredie sa nazývalo *ether*. To, že sa tento predpoklad nepodarilo overiť, nie je pre nás dôležité. Chcem iba zdôrazniť, že ani fyzika sa nebojí v okamihoch, kedy sa to zdá nutné, predpokladať existenciu niečoho, čo nie je zatiaľ pozorovateľné. Tento predpoklad však musí vysvetľovať v danom čase pozorované javy.

Psychológom môže byť bližší príklad z genetiky, kde Mendel (1865) logickou indukciou zo svojich pokusov odvodil, a tak postuloval existenciu akýchysi elementov, ktoré mali byť nositeľmi dedičnosti. K týmto logicky odvodeným elementom neexistoval empiricky priamo pozorovateľný náprotivok, tj. gén či chromozóm. Ten objavil T. H. Morgan (1911) až v roku 1909. Až potom sa dodatočne spojil teoreticky postulovaný predpoklad s pozorovateľnou skutočnosťou.

Aj v psychológii, ak budeme mať dostatočné údaje na popisnej úrovni, môžeme logickou indukciou dospieť k presvedčeniu o existencii niečoho, čo nie je priamo pozorovateľné. Akékoľvek riešenie psychologického problému vedie k prijatiu nejakého takéhoto predpokladu. Problém spočíva v tom, že dnes nemáme dostatok poznatkov popisného charakteru, ktoré by umožnili urobiť to či ono rozhodnutie. Ukážme si teraz, že bez zavedenia nejakého takéhoto predpokladu tak či tak nemôžeme psychofyzický problém riešiť.

10.1. Predpoklad izomorfie v neurológii

V psychológii existujú dva (dúfajme) konvergujúce prúdy. Jeden vychádza z introspekcie a druhý z pozorovania vonkajších alebo biolo-

gických javov. Napríklad pojem vnemu bol zavedený introspekciou, ale dnes nám neurológia môže ukázať, čo zodpovedá vnemu na mozgovej úrovni. Vstupy a výstupy z mozgu môžeme sledovať pomerne presne: zrkové (sluchové ap.) dráhy, primárne projekčné oblasti, homunkulus, pyramidálne dráhy ap. Ale ďalej postupuje naše poznanie veľmi obmedzene a ťažko, ale stále sa snád' spájajú tieto dva psychologické prístupy, introspektívny prístup s fyziologickým a behaviorálnym.

Napriek tomuto úspešnému procesu musíme realisticky priznať, že sledovanie funkcie zložitých mozgových štruktúr a hľadanie im zodpovedajúcich introspektívnych javov (napr. vôle, pojmu, úsudku ap.) dlho zostane nášmu poznaniu neprístupné. Otázka, komu dá tento vývoj za pravdu, nie je dnes predmetom seriózných vedeckých predpovedí. Obsahom súčasnej psychologickej metateórie sú nielen teórie, ktoré zodpovedajú na túto otázku záporne, ale aj tie, ktoré ju obhajujú. Izomorfizmus medzi mysl'ou a mozgom predpokladá i funkcionalizmus, ktorý zaviedol v 50. rokoch J.J.C. Smart a U.T.Place. Hovorí, že "mentálne-stavy a procesy sú úplne identické s nejakými zvláštnymi stavmi a procesmi v mozgu." (vid' Korb 1993).

Pre väčšiu názornosť môžeme použiť príklad: Situácia na poli psychofyzického problému sa podobá baníkom, ktorí kopú dva tunely z protihľých strán hory. Okoloidúci ich pozorujú a typujú si, či sa tieto skupiny baníkov uprostred hory stretnú alebo nie.

Otázka, či sú psychické javy bez zvyšku vysvetliteľné z mozgových funkcií, alebo predpoklad, že medzi mozgovými a psychickými procesmi existuje izomorfia, nebudú ešte dlho z pozície neurológie zodpovedateľné. Preto, aj keď psychológ dnes prijme akýkoľvek predpoklad, robí približne rovnakú metodickú chybu.

10.2. Dualizmus J. C. Ecclese a K. R. Poppera

V súvislosti s neurológiou musíme priznať, že nie všetci neurológovia sú zástancami psychofyzického izomorfizmu. Nakonečný (1993) píše: "Množstvo významných neurofyziológov (Penfield, Eccles, Sperry a ďalší) vyslovilo pochybnosti o neurofyziologickej podstate duševného života a o možnosti porozumieť mu prostredníctvom výskumu činnosti ľudského mozgu." Najvýznamnejší z uvedených je dnes austrálsky neurofyziológ J. C. Eccles, nositeľ Nobelovej ceny za objavy v oblasti fyziológie synapsii.

Z citovaného článku M. Nakonečného vyplýva, že spolupráca J. C. Ecclese s K. R. Popperom je čiastočne pragmatická. Nie je preto celkom zreteľná teória, ktorú by mali spoločne zastávať. Zdá sa, že Eccles, ktorý verí v Boha a nadprirodzeno, hľadá oporu pre svoje presvedčenie vo filozofickom systéme Poppera. Ich spoločná aktivita je analogická s témou tejto práce: hľadanie prijateľnej podoby dualizmu.

Vzhľadom k všeobecnému zlovyku súčasných filozofov vyjadrovať sa dosť nepresne, nie je ľahké zistiť s akými názormi sa zhodujú a s akými sú vlastne v rozpore. Môžeme ale povedať, že podľa rozdelenia interakčného dualizmu na str. 12, Eccles s Popperom zastávajú pozíciu, ktorá usiluje o úzke prepojenie ducha ('seba-vedomej mysle') a mozgu. Ide teda o pozíciu analogickú symbiotickému dualizmu. K tomuto prepojeniu by, na rozdiel od Descarta, ktorý uvažoval o epifýze, malo dochádzať v širších oblastiach tzv. spájacieho mozgu, snád kvantovými zákonitosťami na úrovni synoptických štrbín.

Vzhľadom k tomu, že mnoho problematických otázok bolo pekne popísaných M. Nakonečným v citovanom a dostupnom článku, na ktorý čitateľov odkazujem, nebudem ich tu zbytočne opakovať.

10.3. Predpoklad H. Stappa

Ukážme si, že ani zástancovia neutrálneho monizmu sa nevyhnú inému predpokladu. H. Stapp sa pokúša rozpor medzi hmotou a vedomím prekonať aplikáciou kvantovej fyziky nielen na atomické javy, ale aj na celkové fungovanie mozgu, takže vedomie by bolo iba prejavom kvantových zákonov na makroskopickej úrovni.

Fakt, že kvantové zákony platia aj na atomickej úrovni mozgu je samozrejmý. Chýba však vysvetlenie, akým procesom kvantové javy, ktoré sa prejavujú na atomickej úrovni, ovplyvňujú celú hierarchickú štruktúru mozgu tak, že sa objaví vedomie v jeho organizovanej podobe. Kvantovému výkladu vedomia chýba popis mechanizmu, akým sa napríklad naša motivácia, rozhodovanie, atď. postupne vynoria z kvantových javov.

Súvislosť je len predpokladaná na základe podobnosti kvanta či kvantovej udalosti a skokovým, 'kvantovým' vznikom myšlienky. Táto súvislosť je rovnako neurčitá a všeobecne konštatovaná ako postulát existencie duše. Ich malá špecifičnosť umožňuje na jednej strane vysvetliť všetko, tým však zároveň nevysvetľuje nič. Podobne, ako keď sa povie, že lietadlo spadlo, pretože to Boh dopustil, nedozvieme sa nič o tom, či zlyhali motory, ľudský faktor ap.

Problém teórie H. P. Stappa spočíva v tom, že neprináša nové svetlo do problému. Stapp bol zrejme inšpirovaný podobnosťou kvantových a psychických javov.

Z psychológov mal na neho najväčší vplyv W. James, ktorý popisuje psychické javy ako jednotky, ktoré buď existujú alebo nie, ale nemajú žiadny medzistav či postupný vznik. Rovnako tak funguje kvantová fyzika: častice vznikajú a zanikajú ako jednotky, podobne po kvantách získavajú energiu.

Otázkou však je, čo chce H. P. Stapp povedať. Ak je to iba: "Existuje podobnosť medzi kvantovými a psychickými javmi", potom budeme iste súhlasiť. Pokiaľ však dodá: "Táto podobnosť je taká, že môžeme ve-

domie považovať za kvantový jav.”, potom sa ponúka otázka: “Ako odvodíte vedomie či iný mentalistický pojem zo Schrödingerovej rovnice?” To sa však zjavne nedá, takže toto krajné hľadisko Stapp ako kvantový fyzik nezastáva.

Hovorí však niečo v zmysle: “Je možné vytvoriť teóriu, ktorá pri popise psychických javov bude vychádzať z podobných predpokladov ako kvantová fyzika.” To môžeme tiež pripustiť, ale bohužiaľ Stapp nepredkladá žiadnu takú teóriu, ktorá by postulovala kvantovosť myslenia a pomocou teórie pravdepodobnosti nám umožňovala predikovať výsledky psychologických či neurologických pokusov za presne definovaných podmienok. Inými slovami sme tam, kde sme boli.

Rozdiel medzi kvantovým výkladom a predpokladaním nejakého všeobecného činiteľa spočíva v tom, že organizované a štruktúrované javy sa ťažšie vysvetľujú z prírodných zákonitostí ako z racionálneho činiteľa. Rozumový činiteľ dobre vysvetľuje vyššiu organizovanosť vedomia, ako všeobecne postulovaný zákon. Podobne sa vztyčené kamene (Menhiry) dajú vysvetliť pôsobením človeka, ale nie pôsobením všeobecných fyzikálnych zákonov.

Ďalším problémom tejto interpretácie je predpoklad, že veľmi nápadný rozdiel medzi zvieratom a človekom je vysvetliteľný len z vyššej organizovanosti ľudského mozgu. O tomto predpoklade sme si už povedali, že jeho pravdivosť nie je istá. Takže Stapp musí pridávať ďalšie predpoklady, o ktorých nie je ani isté, že budú požadovanú skutočnosť vysvetľovať.

Musíme však byť H. P. Stappovi vďační za veľmi zaujímavé rozbor prínipov kvantovej fyziky vo vzťahu k psychológii, ktoré môžu byť užitočné pri teoretickej výstavbe psychológie.

11. DÔVODY K ZAVEDENIU SYMBIOTICKÉHO DUALIZMU

Dualizmus sa podľa K. B. Madsena (1979) nachádza v metateoretickej vrstve teórií, tj. v oblasti, ktorá má vplyv na vedca, ktorý formuluje danú teóriu, ale ktorá nie je nevyhnutne potrebná na vysvetlenie javov, ktoré sú popisované v deskriptívnej vrstve teórie. Skúsme sa teraz zamyslieť, ako sa môže stať symbiotický dualizmus súčasťou explanačnej vrstvy teórie.

Treba nájsť činnosť človeka, ktorá nie je vysvetliteľná len biologickými predpokladmi. Táto činnosť môže byť v podstate akákoľvek, ale obvykle sa hľadá taká, ktorá nie je zjavná u zvierat. Predpokladá sa potom, že človek má nehmotnú dušu, ktorá je pôvodcom tejto zvláštnej činnosti. Zvieratá, ktoré túto činnosť nevykazujú, nemajú ani onú nehmotnú dušu.

Všeobecne však dualizmus môže byť viac alebo menej generalizovaný nielen na zvieratá, ale i na neživé veci. Otázkou však je, z akého dô-

vodu by sme ho tak rozšírili. Neživé veci ani rastliny sa neprejavujú žiadnou mimoriadnou činnosťou, ktorá by nás oprávňovala zaviesť predpoklad nehmotnej duše. Často uvádzané morálne argumenty (otázky úcty človeka k živému, prírode ap.) nie sú dostatočným dôvodom.

V tejto práci obrátim pozornosť len na klasický prípad, kedy by človek mal mať nehmotnú dušu a zvierá nie. Podľa Aristotela majú zvieratá i rastliny dušu, pretože majú život. To vyplýva samozrejme z jeho definície duše (vid' kap. 7). Problematickou otázkou nie je, či človek má alebo nemá dušu, ale prečo by jeho duša mala byť nehmotná a teda nesmrteľná.

Činností, ktoré odlišujú človeka od zvierat a sú stovky. Spomeňme si na úvodný príklad s parou z úst. Aj tam bolo možné nájsť množstvo faktov, ktoré s ňou nejakú súvisia. Z týchto musíme vybrať tú najcharakteristickejšiu, primárnu. Predpokladajme, že to bude všeobecne rozumová činnosť, ale potom musíme tento všeobecný výrok hlbšie špecifikovať. Pod myslenie rôzne školy zahrňajú symbolické procesy, manipuláciu s určitými elementami myslenia: svalovými (Watson), slová a jazykové komponenty (Whorf), idey (Locke), obrazy (Titchener), výroky (Anderson), operácie a pojmy (Piaget) atď. (Reber (1985)).

Teda ako v prípade s dvoma zmliečkami (vid' kap. 7), ani pri rozumovej činnosti nie je na prvý pohľad jasné, čo je jej zdrojom, princípom. Teda môžeme podľa Aristotelovej definície hľadať princíp rozumovej činnosti, t.j. rozumovú dušu, aj keď to už bude len určitá mozgová štruktúra alebo naozaj nejaký nehmotný činiteľ.

12. PRINCÍPY SYMBIOTICKÉHO DUALIZMU

V tejto kapitole sa zameriame na popísanie symbiotického dualizmu ako explanačného modelu. Symbiotický dualizmus sa vyhyba nebezpečenstvu vidieť dušu v tele ako batch na chrbte, t.j. ako niečo cudzorodé, pridaného z vonku. Tým sa vyhyba vulgárnemu poňatiu dualizmu. Pokúsme sa teraz formulovať, ako by mal symbiotický dualizmus vyzerať:

1. Spoluexistencia nehmotnej duše a tela je obojstranne výhodná. Z tohto princípu vyplýva okrem iného, že:
  - Duša opúšťa telo až v okamžiku, keď prestáva byť živé, keď je s ním ďalšia spoluexistencia nemožná.
  - Duša preferuje pôsobenie, ktoré využíva možnosti tela, pred priamym bezprostredným pôsobením na hmotné predmety. (Tzn. uprednostňuje ústne podanie pred telepatiou, manipuláciu pred telekinézou.)
2. Nielen duša ovplyvňuje telo, ale aj činnosti tela ovplyvňujú možnosti duše, tzn. porucha alebo nedokonalosť telesnej konštrukcie (mentálne retardácie) má za následok aj nemožnosť naplo rozvíjať schopnosti rozumovej duše.

3. Súčinnosť duše a tela sa prejavuje v najelementárnejších duševných úkonoch od najrannejšieho veku, aj keď to nemusí byť experimentálne uchopiteľné.

- Z toho vyplýva, že od počatia je človek bytosť založená na tejto symbióze a nie je možné si predstaviť, že duša sa spojí s telom až v treťom roku života dieťaťa, alebo až pri narodení.

Čím väčší je dôraz na jedinečnosť spojenia tejto duše s týmto telom v tomto jedinečnom človeku, tým menej voľnosti sa dáva názorom o sťahovaní duší.

Existuje nevyslovená domnienka, že to, čo sa považuje za nehmotné, musí byť nevyhnutne neurčité, hmlisté. Tento názor je neodôvodniteľný, nehmotné duše môžu byť rovnako jedinečné a neopakovateľne pestré a rozmanité ako ich telá. Práve predpoklad jedinečnosti spojenia tejto jednotlivcej duše a tela bráni vulgárnym predstavám, že duša poletuje vo svojom astrálnom tele z jedného hmotného tela do druhého ako čmeliak z kvietka na kvietok.

Ak sa nejaká rozumová duša vyvinula s týmto jedinečným telom, ktoré napokon umiera, nie je možné, aby sa potom spojila s akýmkoľvek iným telom, ktoré je zákonite veľmi odlišné od predchádzajúceho. Nemohla by totiž využívať svoje schopnosti získané v symbióze s predchádzajúcim telom.

4. Aktivita duše nie je obmedziteľná len na verbálne, symbolické schopnosti ap., ktoré sa tradične označujú za rozumové, ale musí ich predchádzať niečo, čo je menej špecifické, ale aj tak nutné k tomu, aby sa tieto charakteristické známky rozumovej činnosti objavili.

Rozumové poznanie sa tradične popisuje množstvom atribútov. Neexistuje zatiaľ teória, ktorá by určila, ktoré atribúty sú primárne a ktoré sekundárne. Spomeňme si na príklad s parou. Môžeme povedať, že jej výskyt je spojený s mnohými pozorovateľnými faktami (panáčik, šiška, schnúca bielizeň atď.). Pri určitom stupni nášho poznania (pokiaľ totiž nedospejeme k exaktnému pojmu relatívnej vzdušnej vlhkosti), nemôžeme povedať, ktorý z pozorovaných javov je primárny a ktorý odvodený, alebo či sú všetky odvodené.

Túto situáciu práve očakávam v prípade rozumového poznania. Symbolické, verbálne i iné charakteristické známky, spojované s rozumovými schopnosťami, sú prejavom nejakej hlbšej, zjednocujúcej (a zákonite menej špecifickej) schopnosti človeka, ktorá ešte nie je popísaná.

5. Prakticky všetky tieto tradične chápané charakteristické známky rozumovej činnosti nie sú výlučne produktom činnosti ani duše ani tela, ale vždy zhlukom oboch. Takže rozlíšenie, čo je iba od duše alebo iba od tela je veľmi obtiažne, v jednotlivých prípadoch takpovediac nemožné.

- Napríklad pri utišovaní hladu by sme našli tri roviny: vegetatívnu (nedostatok živín), zmyslovú (pátracia aktivita) i zložku rozumovú (racionálne hľadanie spôsobu, ako hlad utíšiť). Zistiť, kde končí jedna a začína druhá je veľmi ťažké.

6. Pomer podielu účasti činnosti nehmotnej duše a tela je v jednotlivých úkonoch človeka premenný. V snoch bude zrejme prevažovať podiel telesný. V logickom uvažovaní bude prevažovať podiel aktivity duše.

Teórii, ktoré sa držia týchto princípov, môže byť viac, budú sa spravidla líšiť v dokonalosti, akým spôsobom odôvodnia spojenie duše a tela a mechanizmus ich koexistencie. Jedno také poňatie nám ponúka Aristoteles, príp. jeho nasledovník sv. Tomáš Akvinský.

13. PREDNOSTI A NEJASNOSTI ARISTOTELOVSKO - TOMISTICKÉHO DUALIZMU

V aristotelovsko - tomistickom systéme sa predpokladá, že "rozumová duša sa spája s telom ako hýbajúci [činiteľ] prostredníctvom zmyslových [mohutností]" a že "duša potrebuje predstavy na dve veci, a to na získanie vedenia a na uvažovanie", a teda poškodením zmyslových orgánov sa zabráni i rozumovej duši v uvažovaní. (Tomáš Akvinský 1937)

Zmyslové mohutnosti človeka zrejme pripravujú pre dušu materiál, ktorý ona môže ďalej spracovávať abstrakciou na pojmy. Akvinský i Aristoteles používajú termín, že duša uvažuje tým, že sa obracia k predstavám, kde ako predstavu môžeme chápať všetko, čo súvisí s vnímaním, pamäťou a zmyslovou fantáziou.

Slabinou tejto teórie je nedostatočné popísanie mechanizmu abstrakcie, používanie slova 'tvar' v mnohých významovo nepresne odlišených významoch, napríklad duša je tvar tela a zároveň poznanie je prijímanie tvarov ap.

V zásade môžeme konštatovať, že telo vykazuje určité činnosti, na ktorých duša nemá podiel. Ide zrejme o všetko od vnímania až po vytváranie predstáv a fantazijné práce s nimi v bdelom stave i v spánku (sny). Duša má potom dve hlavné funkcie: Prvá musí byť schopnosť tieto predstavy nejako uchopiť či vyvolať a druhou bude schopnosť ich nejakým spôsobom spracovať. Ako, to už je otázkou toho, ako dokonale popíšeme proces abstrakcie.

Popis abstrakcie môže byť rôzneho druhu: môžeme otvorene hovoriť o tom, že hľadáme spôsob, ako rozumová duša manipuluje s predstavami. Pokiaľ je to pre niekoho neprijateľné, môžeme povedať, že hľadáme axiómy rozumového poznania. Axiómy sa ako vieme v žiadnej vede nedokazujú, ale posudzujú sa podľa toho, ako sa v praxi osvedčila teória, ktorá je na nich vybudovaná. Môžeme teda mať axiomatickú teóriu racionálneho myslenia bez toho, aby sme postulovali existenciu nejakého nehmotného nositeľa týchto axióm.

Tvrdenie, že pôvodca rozumovej činnosti v človeku je čosi nehmotné, predpokladá, že ďalej rozvedieme definíciu hmoty tak, aby nám ukázala, že niečo hmotné môže alebo nemôže byť nositeľom týchto vlastností.

Takže iba teória racionálneho myslenia ešte nesmeruje priamo k záveru dualizmu nehmotnej duše s telom. Navyše je dnes príliš roztrieštená, aby bolo možné v najbližších rokoch urobiť takýto záver.

14. SMER MOŽNÉHO EXPERIMENTÁLNEHO OVEROVANIA HYPOTÉZ DUALIZMU

Bolo by chybou myslieť si, že symbiotický dualizmus stojí a je zavedený len pre vysvetľovanie mimoriadnych javov. Nezmyselná by bola teória, ktorá by nehmotnú dušu vysvetľovala iba hraničnými javmi a všetko ostatné by vysvetľovala biologickými zákonitosťami. Zmysel dualizmu je predovšetkým v explanácii racionálnych schopností človeka. Avšak vzhľadom k tomu, že predpokladáme, že každý psychický úkon je celkom aktivít tela i duše, je mimoriadne obtiažne ich v jednotlivom úkone experimentálne separovať. To je tiež dôvodom, prečo sa pri experimentálnom dôkaze existencie nehmotnej duše obraciame na javy hraničné a mimoriadne. Je to však východisko z núdze.

Čo nás núti obrátiť sa k mimoriadnym javom, je skutočnosť, že ani neuropsychológia ani kognitívna teória nie sú schopné vyčerpávajúcim spôsobom popísať rozumovú činnosť. Od týchto vied zatiaľ nemôžeme počuť definitívny výrok, ktorý by otázku nehmotnosti duše potvrdil, alebo poukázal na zbytočnosť zavedenia takého predpokladu. Napríklad experimentálne overené mimozmyslové vnímanie môže byť dôkazom toho, že schopnosti človeka presahujú možnosti tela.

Väčšina mimoriadnych javov je opradená tajomstvom z dvoch dôvodov. Obvykle sa jedná o jednorázové udalosti, ktoré sa nedajú experimentálne navodiť či opakovať, a ďalej nemáme teoretický model pre ich vysvetlenie. Zatiaľ čo prvý dôvod je veľmi závažný, druhý by až tak nevádal, pretože fakt, že stále poznávame niečo, čo ešte nie je vysvetliteľné našimi modelmi, je tým, čo ženie celú vedu vpred, čo čas od času núti vedcov prehodnotiť celý ich systém myslenia. Spomeňme si, že to bol práve fotoelektrický jav, nevysvetliteľný z pozícií klasickej fyziky, ktorý túto fyziku zosadil z trónu a viedol k vytvoreniu kvantovej fyziky. Teda nevysvetliteľnosť či nepredstaviteľnosť mechanizmu pôsobenia nie je chybou.

Veľkým problémom dualizmu je, že mu chýba experiment, ktorý by umožnil opakované navodenie podmienok tak, aby sme mohli pozorovať nejaký mimoriadny jav. Jednorázové mimoriadne javy, ktoré boli z vedeckého hľadiska dobre dokumentované, existujú, ale práve ich neopakovateľnosť je prekážkou pre to, aby sa mohli stať experimentálnym základom pre budovanie dualistickej psychologickej teórie.

Jedným z týchto jednorázových dobre dokumentovaných javov je prípad telekinézy v Rosenheime (SRN) v roku 1967, kde sa týmito jav-

mi zaoberal Max Plankov ústav z Mníchova, čo je vedecké zariadenie na úrovni. Tieto javy mala spôsobovať mladá zamestnankyňa kancelárie S. Adama. Stručný výťah je možno získať z knihy Eysenck, Sargent (1994).

Jednou oblasťou, kde by sme mohli hľadať opakovateľné mimoriadne javy, sú zážitky blízke smrti, ako ich popisuje R. Moody. Zážitky blízke smrti sú relatívne častým javom. Fessl (1991) píše: "Gallupova štatistická organizácia zistila v roku 1982, že asi 8 miliónov dospelých Američanov prešlo zážitkom smrti, ide o 1 osobu z dvadsiatich." Ide teda o 5% z dospelaj populácie, čo je pomerne vysoké číslo, a preto sa môžeme odvážiť formulovať experimenty, ktoré by mohli do našej otázky vniesť jasno.

Napríklad, ak existuje v človeku akýsi mimozmyslový agens, ktorého niektoré aktivity sa môžu rozvinúť až po smrti, potom by mali aspoň niektorí od narodenia či od raného detstva slepí referovať, že videli operačnú sálu, ktorú však nemohli vidieť svojimi zmyslovými orgánmi. Rovnako tak by mali hlbšie referovať i podobné, pre nich doteraz neznáme zážitky.

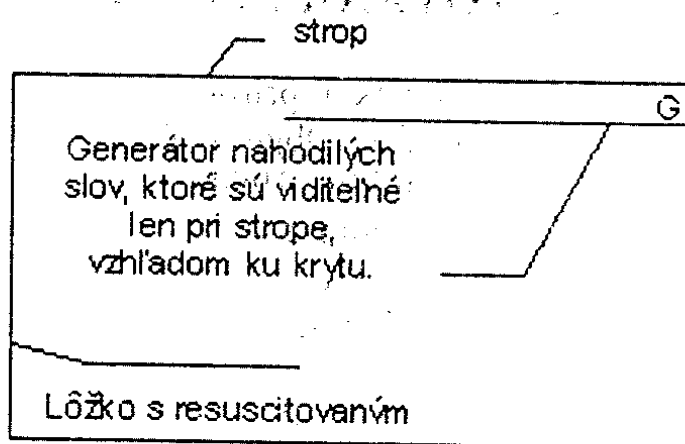
Fessl (1991) ďalej cituje výsledky výskumu bádateľov Evergreen State College a Dr. Ringa, ktorí uvádzajú, že separácia tela je udávaná v rozmedzí 37 - 70,9%. To znamená v kombinácii s predchádzajúcim číslom, že ide o 2 - 3% populácie. Niektorí svedkovia tvrdia, že v okamihu klinickej smrti sa vznášali nad svojim telom a pozorovali sa od stropu. Eysenck a Sargent citujú jeden zážitok mimo tela (str. 154):

"... To skončilo a ja som sa rozhlíadal okolo seba a zistil som, že plávam v spálni niekoľko stôp vysoko vo vzduchu. Pozrel som dole a uvidel pod sebou svoje telo. Z nejakého podivného dôvodu ma obzvlášť zaujal akýsi divný pavučinový vzor na strope obliekárne... Trochu ma to poľakalo a želal som si vrátiť sa do svojho tela..."

Tvrdí teda, že sú schopní popísať to, čo sa dialo v miestnosti. Mohli by sme teda nainštalovať akýsi generátor, ktorý by každú polhodinu generoval nejaké náhodné číslo alebo slovo. Tento generátor by bol nainštalovaný do resuscitačnej miestnosti tak, aby toto slovo bolo čitateľné iba pre pozorovateľa, ktorý by bol vo výške stropu, a nevedeli by ho ani lekári ani nikto iný. Tým by sme vylúčili možnosť snového, fantazijného zo strany subjektu. Celá miestnosť by bola kvôli kontrole sledovaná priemyselnou televíziou.

V okamihu resuscitácie z klinickej smrti by niektorý z prítomných požiadal subjekt, aby, pokiaľ ho vníma, prečítal a zapamätal si toto slovo. Pokiaľ by si toto slovo pamätal i malý počet oživených, bol by to dôkaz, že niečo z človeka je schopné vnímať i mimozmyslove. Toto mimozmyslové vnímanie by bola činnosť človeka, ktorá by nebola vysvetliteľná z pozície biológie, preto by oprávňovala k zavedeniu (postulovaniu) nového axiómu v podobe nehmotného činiteľa. Výhodou tohto usporiadania experimentu je, že je z etického hľadiska najmenej problematické.

Obrázok 4 - Schéma usporiadania resuscitačnej miestnosti

Pretože počet ľudí so zážitkami blízkymi smrti je pomerne veľký, mohol by mať tento experiment charakter opakovateľnosti a byť tak podnetom k hľadaniu novej koherentnej psychologickéj teórie. V každom prípade by mala existovať aspoň jedna experimentálna, tzn. opakovateľná situácia, kde by boli tieto názory verifikovateľné tak, aby boli nezávislé a neovplyvniteľné názorom jednotlivca. Spomeňme si, že to nie je tak dávno, keď sa aj na hypnózu pozeralo ako na niečo okultistické, išlo však iba o to, vymaniť ju okultistom z rúk. Bola súčasťou psychologickéj metateórie a vďaka svedomitému empirickému bádaniu sa dostala do opisnej a explanačnej vrstvy.

15. ZHRNUTIE

Ukázali sme si, že psychofyzický problém je tradične zaradovaný do metateórie, pretože pre veľkú väčšinu psychologických aplikácií nepotrebujeme predpokladať jeho určité riešenie. Ďalej sme poukázali na to, že z mnohých dualistických teórií je zrejme najpriateľnejší symbiotický dualizmus, ktorý môže mať rôzne podoby. Predpokladom pre jeho presun do explanačnej vrstvy psychologických teórií by bolo preukázanie, že existuje nejaká činnosť človeka, ktorá nie je vysvetliteľná z biologických princípov. Existujú tri možné cesty, ako túto činnosť hľadať. Neuropsychologická, kognitívna a experimentálna, skúmajúca mimoriadne javy. Vzhľadom k súčasnému stavu psychologických vied sa zdá byť najschodnejšou cesta experimentálna.

16. POUŽITÁ A CITOVANÁ LITERATÚRA

1. Aristoteles: O duši. In Člověk a příroda. Praha, Svoboda 1984.
2. Eysenck, Hans J. - Sargent, Carl: Objasněné záhady. Tajemství paranormálních jevů. Praha, Knižní klub 1994.
3. Fessl, Václav: Názory Moodyho a terminální stavy. Československá psychologie, 35, 1991, č.4, s.316-318
4. James, W.: The meaning of truth. University of Michigan, Ann, Arbor, 1970
5. Korb, Kevin B.: Stage effects in the Cartesian Theater: a review of Daniel Dennett's Consciousness Explained. Psyche 1, 1993, 1
6. Krejčí, František: Psychologie VI. Dedictví Komenského, Praha, 1926
7. Luria, A. R.: Neuropsychologie a vyšší psychické funkce. Praha, SPN 1980.
8. Madsen, K. B.: Moderní teorie motivace. Praha, Academia 1979.
9. Moody, R.: Život po životě, Praha, Odeon 1994.
10. Nakonečný, Milan: Dualisticko-interakcionistické pojetí psychofyzického problému. Československá psychologie, 37, 1993, č.4, s.357-365.
11. Reber, A. S.: The Penquin dictionary of psychology. London, Penquin books 1985
12. Stapp, H. P.: Mind, matter and quantum mechanics. Berlin, Springer Verlag 1993.
13. Störig, H. J.: Malé dejiny filosofie. Praha, Zvon 1993.
14. Tomáš Akvinský: Summa proti pohanům. Olomouc, MCM 1993.
15. Tomáš Akvinský: Summa theologická. Olomouc, Krystal 1937..

OBSAH

1. Úvod do problematiky	1
2. Niekoľko poznámok k princípom vedy	2
3. Delenie rôznych riešení psychofyzického problému	3
4. Psychofyzický problém v explanačnej vrstve	4
5. Historický exkurz	5
5.1. Abstrakcia	6
6. Zisky a straty dualizmu	6
7. Definícia duše	7
8. Tri definície hmoty	8
8.1. Hmota ako nezmeniteľná časť veci	8
8.2. Atomistická aplikácia	9
8.3. Tvar ako uskutočnenie	10
8.4. Hmota z fyzikálneho pohľadu	10
9. Hľadanie prijateľnej podoby dualizmu	10
9.1. Niektoré námietky	11
9.2. Rôzne modely interakčného dualizmu	12
10. Problémy zavedenia duše ako nového predpokladu	13
10.1. Predpoklad izomorfie v neurológii	13
10.2. Dualizmus J. C. Ecclese a K. R. Poppera	14
10.3. Predpoklad H. Stappa	15
11. Dôvody k zavedeniu symbiotického dualizmu	16
12. Princípy symbiotického dualizmu	17
13. Prednosti a nejasnosti aristotelovsko - tomistického dualizmu	19
14. Smer možného experimentálneho overovania hypotéz dualizmu	20
15. Zhrnutie	22
16. Použitá a citovaná literatúra	23

Ponuka kabinetu pedagogiky a psychológie na školský rok 1996/97

- 1.1 Uvádzacie štúdium pre začínajúcich učiteľov SŠ
ZV, ZA 3x2 dni
- 1.2 Seminár pre multiplikátorov: Uvádzanie začínajú-
cich učiteľov ZŠ
ZA, BB 3 dni
- 1.3 Seminár: Inovácie v psychológii
Turč. Teplice 1 deň
- 1.4 Seminár: Asertivita v škole
ZA, BB 1 deň
- 1.5 Seminár: Sociálna komunikácia učiteľa
ZA, BB 1 deň
- 1.6 Seminár: Empatia učiteľa
ZA, BB 1 deň
- 1.7 Výcvik koordinátorov pre prevenciu drogových
závislostí na SŠ
BB, ZA 5x2 dni
- 1.8 Sociálnopsychologický výcvik: Kreativita, prosociálne
správenie, riešenie konfliktov v škole
-Turč. Teplice 2x3 dni
- 1.9 Seminár: Rozvíjanie komunikatívnych spôsobilostí
ZA, BB 1 deň

Publikácie:

- 2.1 Gál, J.: Interpersonálne vzťahy učiteľ-žiak vo vzdelá-
vaní. 2. vyd.
- 2.2 Kosová, B.: Humanizačné premeny výchovy a vzdelá-
vania na 1. stupni ZŠ
- 2.3 Valocký, J.: Uplatnenie teórie transakčnej analýzy
v etickej výchove

Ponuka kabinetu občianskej náuky na školský rok 1996/97

- 17.1 *Špecializačné inovačné štúdium: Základy ústavnej demokracie - záverečný seminár*
Turč. Teplice 1 deň
- 17.2 *Špecializačné inovačné štúdium: Základy etiky - korešpondenčná forma*
8 tém
- 17.3 *Špecializačné inovačné štúdium: Kurz filozofie - korešpondenčná forma*
9 tém
- 17.4 Seminár: Dejiny filozofie na Slovensku - 18. a 19. stor.
BB, ZA 1 deň
- 17.5 Seminár: Dejiny filozofie na Slovensku - prvá polovica 20. stor.
BB, ZA 1 deň
- 17.6 Vedecko-filozofická konferencia: Človek na prahu tretieho tisícročia
BB 2 dni

Publikácie:

- 18.1 Benduliak, J.: Občianska náuka v kocke I.
18.2 Benduliak, J.: Občianska náuka v kocke II.
18.3 Človek na prahu tretieho tisícročia. Zborník
18.4 Filozofumena V. Zborník textov
18.5 Gál, J.: Dokumenty o ľudských právach
18.6 Gál, J.: Vyučovanie ľudských práv na SŠ
18.7 Jedinák, D.: Vyjadrili ľudskosť- humanisti aj pre 21. storočie
18.8 Kováčik, M.: Teologická čítanka I. Theologia
18.9 Kováčik, M.: Teologická čítanka II. Agogika
18.10 Kováčik, M.: Úvod do teológie

Metodické centrum v Banskej Bystrici posiela do škôl:

- * Ponuku podujatí a publikácií na školský rok - prehľadnou formou spracovaný plán činnosti Metodického centra na školský rok - 1-krát ročne*
- * Pedagogické rozhľady. Odborno-metodický časopis metodických centier Slovenska - 1-krát za 2 mesiace*

Autor:	Mgr. Jeroným Klimeš
Názov:	Symbiotický dualizmus a súčasná psychológia
Recenzie:	PhDr. Viliam Dolník PhDr. Ján Valocký
Preklad:	Miroslava Dolníková
Tech. redakcia:	Mgr. Viera Stankovičová
Vydalo:	Metodické centrum Banská Bystrica
Rok vydania:	1996
Náklad:	80 ks
ISBN	80-8041-117-4